

23-дәріс

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АШЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ. АРБИТРАЖ ЖӘНЕ МЕДИАЦИЯ. 2-БӨЛІМ

Соттың бейтараптығы

Жоспар:

1. Сот бейтараптығы мәселесінің жалпы сипаттамасы
  2. Бұрмалаушылық
    - 2.1. Бұрмалаушылықтың нысандары
    - 2.2. Бұрмалаушылыққа қатысты құқықтық нормалар
    - 2.3. Бұрмалаушылықтың болмауы
    - 2.4. Нақты бұрмалаушылықтың болмауына қатысты өзге де жағдайлардың нұсқаулығы
    - 2.5. Пиночет ісі (2000 ж.)
  3. Айрықша жайттар
    - 3.1. Судьялардың бейтараптығы және сот талқылауын құрметтемеу
    - 3.2. «Хабарлама берілмеген» бұйрықтарға (ұйғарымдарға) шолу
    - 3.3. Судьяның өз шешімі бойынша шағымдануға рұқсат беру
    - 3.4. Сарапшы-куәнің объективтілігі мен тәуелсіздігінің болжамды жетіспеушілігі
  4. Сот бейтараптылығының болмауы жөніндегі наразылыққа қарсылық білдіру
- Пайдаланылған және ұсынылатын әдебиеттер

1. СОТ БЕЙТАРАПТЫҒЫ МӘСЕЛЕСІНІҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Бұл қағида кейде: *nemo iudex in causa sua* (өз ісіне ешкім сот бола алмайды) деп аталады. Бұл табиғи әділеттілік қағидаларының бірі, оның егізі — *audi alteram partem* (қарама-қарсы тараптың тыңдалуына мүмкіндік беру) болып табылады.

Сот органдарының әділдігі тұжырымдамасы қазіргі уақытта адам құқықтары туралы 1998 жылғы Заңға сәйкес ағылшын заңнамасына енгізілген Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияның 6(1) бабында бекітілген. 6(1) баптың бірінші сөйлемінде: Өз азаматтық құқықтары мен міндеттерін анықтаған кезде немесе өзіне тағылған кез келген қылмыстық айыптауды қараған кезде әрбір адамның заң негізінде құрылған тәуелсіз және әділ сот оның ісін ақылға қонымды мерзімде әділ және жария талқылауға құқығы бар. («Бейтараптық « төрелік практиканың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады).

Тәуелсіздік тұжырымдамасы мен бейтараптық тұжырымдамасы арасында тығыз байланыс бар.

«Бейтараптылық» мәселесіне келер болсақ, бұл талап екі аспектіге ие.

Біріншіден, трибунал (сот) жеке соқыр сенім немесе жалған пікірден алшақ болуы тиіс.

Екіншіден, ол мәселеге объективті түрде бейтараптылық танытуы да тиіс, яғни осы қатынастағы кез келген негізді күмәндарды болдырмау үшін жеткілікті кепілдіктер беруі керек.

Американдық құқық институты мен УНИДРУА-ның (міндетті емес) қағидаттарында атап өтілгендей: «Сот бейтарап болуы тиіс. Судья немесе шешім қабылдауға өкілеттік берілген басқа адам, егер мұндай адамның бейтараптығына күмәндануға ақылға қонымды негіздер болса, істің қаралуына қатыспауы тиіс. Судьялардың бұрмалаушылықтары туралы тұжырымдарды қараудың әділ және тиімді рәсімі болуы тиіс».

2. БҰРМАЛАУШЫЛЫҚ

2.1. Бұрмалаушылықтың нысандары

Англияда сот шешімін шығару кезінде судья бұрмалаушылық жасамауы керек, атап айтқанда, істің нәтижесіне материалдық немесе жеке мүдделілікті басшылыққа алмауы тиіс екендігі бұрыннан белгілі. Судья шын мәнінде бейтарап болса да, адамдарда бұрмалаушылық жайлы ой-пікірлерінің болмауы маңызды.

Ең маңыздысы әділ соттың жай болуы фактісі ғана емес, оның анық және сөзсіз көрінеу болуы қажет». Болмаған жағдайда адамдардың әділ соттың жүзеге асырылуына деген сенімі үзілуі мүмкін. Осы жағдайда әділ процедураның қажеттілігі Американдық құқық институтының/УНИДРУА (міндетті емес) қағидаттарында қарастырылады.

Судья мұндай арыздардан бас тарту туралы өз ескертулерін жинағаннан кейін ол осы мәселе бойынша түпкілікті шешімді қарауды басқа судьяға беруге тиіс. Бұл рәсім ұстанымы мұқият қарауға ұшырайтын судьяның, өзін-өзі шамадан тыс қорғауы туралы кез келген сезімді жояды. Наразылықтың сәтсіз болуына байланысты шығыстарды оны берген тарап дереу төлеуі тиіс.

Сот, трибунал, тергеуші, төреші, жергілікті билік органының аудиторы немесе алқаби келесі үш кемістіктің бірде-біріне жол бермеуі тиіс:

(I) іс жүзіндегі бұрмалаушылық: егер мұндай бұрмалаушылық орын алса, тараптың басқа судьяның іс бойынша шешім шығаруы үшін немесе істі жою туралы өтініш беру үшін «еңсерілмейтін негіздері» болады. Алайда, нақты бұрмалаушылықты дәлелдеу қиын, өйткені заң судьядан бөтен ықпал туралы жауап алуға жол бермейді.

(II) ақшалай немесе өзге де тікелей мүдделер: судья мұндай материалдық мүдделілік алыс, алыпсатарлық, жанама немесе болмашы болып табылатын жағдайларды қоспағанда, істің нәтижесіне материалдық мүдделілігі бар істі қарамауға тиіс. Судья, сондай-ақ, егер істің нәтижесіне күшті «моральдық» қызығушылығы болса да, оны қарамауы тиіс.

(III) бейтараптық болмауының нақты мүмкіндігі.

Porter v. Magill ісінде (2002) Лордтар палатасы бұл үшінші позицияны былай тұжырымдады: «фактілерді қарастырған бейтарап және құзыретті бақылаушы соттың бұрмалаушылық жасауға нақты мүмкіндігі бар деген қорытындыға келеді ме».

Бейтараптықтың болмауының нақты мүмкіндігіне әкелетін факторлардың санаттары аталмайды; шын мәнінде, «әкелуі немесе әкеп соқтырмауы мүмкін факторларды анықтауға немесе санамауға тырысу қауіпті және пайдасыз болар еді».

Апелляциялық сот дене жарақаттары туралы істер бойынша сот талқылауларына қатысты судьяның бұрмалаушылықтың нақты мүмкіндігін туғызғанын мәлімдеді. Себебі оның соттан тыс тәртіппен жарияланған ашық түсініктемелері жауапкерлердің сақтандырушыларына және олардың сот талқылауындағы тактикасына қастықпен қарайтыны жайлы объективті ойды туындатты. Сол сияқты, бір шотланд ісінде отставкадағы судья ретінде отырған қылмыстық апелляциялық соттың судьясының бейтараптық танытпағаны анықталды. Өйткені ол Адам құқықтары туралы Еуропалық конвенцияға сәйкес адам құқықтарын қорғауға қатысты сынынан тұратын мақалаларын жариялады.

2.2. Бұрмалаушылыққа қатысты құқықтық нормалар

Locabail (UK) Ltd v. Bayfield Properties Ltd (2000) ісінде Lord Bingham CJ айтуынша, бұрмалаушылықтың нақты мүмкіндігі келесі жағдайларда туындайды:

(i) «судья мен іске қатысқан қоғамның кез келген өкілі арасында жеке достық немесе қастық қатынастары болса»;

(ii) «судья іске қатысқан қоғамның кез келген өкілімен жақсы таныс болса»;

(iii) «қандай да бір адамның айғақтарының дұрыстығы туралы мәселені судья шешіп, осыған дейін айғақтарды қабылдамауы, келесіде осындай адамның айғақтарына бейтарап болу қабілетіне күмән келгенде»;

(iv) «егер алдыңғы талқылау барысында судья өз пікірін асырылған және теңгерілмеген сөзбен білдірсе, бұл оның істі сотта объективті қарау қабілетіне күмән келтіргенде»;

(v) «егер қандай да бір басқа себеппен судьяның бөтен ой-пікірлерді, ақыл-ойлар мен құмарлықты елемеу және олар қарайтын мәселелер бойынша объективті шешім шығару қабілетіне күмән келтірудің нақты негіздері болса».

2.3. Бұрмалаушылықтың болмауы

Locabail (2000) ісі бойынша апелляциялық сот басшылық принциптер туралы мәселені реттегеннен кейін бес бірлескен апелляцияны тыңдады. Олардың бірінде ол, 30 жыл бұрын сот мүшесі даудың бір тарапы – салық қызметінің қызметкері болса, бұрмалаушылықтың нақты мүмкіндігі жоқ деп қаулы етті. Апелляциялық сот шешімдегі шағымды «ақылға қонымсыз» деп қабылдамады.

Сондай-ақ, судья тараптардың бірі судьяның ниетін орындаған адвокаттар ұсынған азаматтық процесті қараған кезде, бұрмалаушылықтың нақты мүмкіндігі жоқ. Екінші апелляциялық сот, судьяның өсиетін осы адвокаттардың сот талқылауы күні жасағандығы және адвокаттық фирма осы қызметтерге ақы алмағандығы анықталғанымен, судьяның бейтараптығын тағы да растады. Бұл факт апелляциялық сот жеке детектив жалдап, тиісті адвокаттық кеңсеге судья бухгалтері ретінде қоңырау шалғаннан кейін табылды. Алқабилермен талқылау бұл жағдайда судьяның бұрмалаушылық ықпалына түсуін растауға мүмкіндік бермеді.

Сондай-ақ, тиісті судья істе тараптардың бірі берген тиісті азаматтық талапты қорғаумен айналысқан,

қалалық адвокаттық фирманың бұрынғы әріптесі болған істе бұрмалаушылық жайлы ешқандай объективті қауіптері болған жоқ. Бұл қорытынды келесі факторларды ескере отырып жасалды:

- біріншіден, судья, әлі іс-тәжірибеден өтуші адвокат бола отырып, осы алдыңғы талқылауға тікелей қатысқан жоқ;
- екіншіден, жоғары сотқа тағайындалғаннан кейін ол толық жұмыспен қамту жағдайында осы фирманың серіктесі болудан қалды;
- үшіншіден, фирма атынан сөз алған алдыңғы талқылаудағы тарап келесі талқылауда болған жоқ. Судья оның бейтараптығына дау айту «әлсіз» және «қолайсыз» деп мәлімдеді.

2.4. Нақты бұрмалаушылықтың болмауына қатысты өзге де жағдайлардың нұсқаулығы

Locabail (2000) ісінде Lord Bingham CJ келесі жағдайларда ешқандай бұрмалаушылық белгілері болмайды деп мәлімдеді:

Алайда, біз қарсылықтың судьяның діні, этникалық немесе ұлттық шығу тегі, жынысы, жасы, сыныбы, құралдары немесе жыныстық бағдарымен негізделуі мүмкін жағдайларды елестете алмаймыз. Әдетте, қарсылықтар ешбір жағдайда да судьяның әлеуметтік немесе білім шығу тегі, оның жұмыс өтілі немесе қызметтік тізімі, сондай-ақ судьяның отбасы жағдайы немесе саяси ұйымдардағы, қоғамдық, спорттық немесе қайырымдылық ұйымдарындағы, масон ұйымдарындағы немесе алдыңғы сот шешімдеріндегі бұрынғы мүшелігіне негізделген бола алмайды; немесе оқудан тыс сөздер (оқулықтарда, лекцияларда, сөз сөйлеулерде, мақалаларда, сұхбаттарда, есептерде немесе консультациялық құжаттарға жауаптарда); немесе оны қарауға қатысатын кез келген партияның, адвокаттың немесе қорғаушының атынан немесе қарсы әрекет ету нұсқаулықтарын алу; немесе бір ұйымға, кеңсеге, жергілікті қоғамға немесе адвокаттар палатасына мүшелігіне де негізделген бола алмайды.

2.5. Пиночет ісі (2000 ж.)

Бұл іс жаңалықтарға шыққан болатын. 1998 жылы лорд Хоффманн, заң лорды, Пиночет ісінің бірінші тыңдауына қатысудан мүлдем бас тартты. Кейінірек ол осы іс бойынша мүдделі тараптардың бірімен - талқылауға қатысуға рұқсат етілген «Халықаралық рақымшылық» гуманитарлық қайырымдылық ұйымымен тығыз жеке байланысы болғаны анықталды. Лордтар палатасы өзінің жеке шешімдерінің бірін қайта қарау үшін өзіне тән юрисдикцияға сілтеме жасады. Бұл жағдайда Лорд Хоуп бұл қағиданы «біздің құқықтық жүйеміздің негіз қалаушы қағидаттарының бірі» деп сипаттады. Және Лорд Браун-Вилкинсон айтуынша:

«Сот билігінің абсолюттік бейтараптығын сақтау үшін судьяның талап-арыздағы тарап болып табылатын ұйымда сол мақсаттарды алға жылжытуда өзі немесе компания директоры ретінде болуы оның автоматты түрде шеттететін ереже болуы тиіс.

3. АЙРЫҚША ЖАЙТТАР

3.1. Судьялардың бейтараптығы және сот талқылауын құрметтемеу

Сотты құрметтемеуге байланысты сот талқылауын қозғаушы судья осы мәселе бойынша шешім шығаруға тиіс емес. Апелляциялық сот пайымдауынша, олай болмаған жағдайда, судья өзінің жеке басының қадір-қасиетін сақтауға және сот төрелігін қорлағаны үшін жазалауға мүдделілігі бар деген қауіп орын алады.

3.2. «Хабарлама берілмеген» бұйрықтарға (ұйғарымдарға) шолу

Активтерге «ескертусіз» (бұрын Марева тыйым салуы ретінде белгілі) тоқтату туралы сот тыйымын немесе тінту ордерін (бұрынғы Антон Пиллер ордері) шығаратын судья осы шешімнің мәні бойынша қайта қарауды «хабарлай отырып» жүргізуге құқылы ма деген сұрақ туындайды.

Судья өзінің алдыңғы шешімін қолдайтын шешім шығарады деген негізді күдік болуы мүмкін бе? Қалай болса да, қазіргі тәжірибе бір судьяға істі екі кезеңде қарауға мүмкіндік береді.

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Арбитраж және медиация. 2-бөлім

Дәріс: Соттың бейтараптығы

Дәріс авторы: Сағынғали Айдарбаев

Жалпы алғанда, бұл негізді болуы мүмкін, өйткені, іс жүргізу тиімділігінің мүдделері бейтараптылық дәлелдерінен маңыздырақ және мұндай өтінішхаттарды қарайтын судьялар әрдайым Үлкен сот судьялары болып табылады.

3.3. Судьяның өз шешімі бойынша шағымдануға рұқсат беру

Іс жүргізу тиімділігі ұғымдары, сондай-ақ қолданыстағы практиканы нақты негіздейді, ол бірінші сатыдағы тиісті судьяға жеңіліс тапқан тарапқа оның шешіміне шағым жасауға рұқсат беру қажеттігі туралы мәселені қарауға мүмкіндік береді. Апелляция туралы өтініштерді қараудың барлық жүйесі, егер бұл міндет барлық істер бойынша тәуелсіз судьяға жүктелетін болса, ілеспе сот талқылауларының хаосына әкеледі.

Осыған ұқсас іс жүргізу тиімділігі түсінігі бірінші сатыдағы судьяларға қаражаттың ысырап болуына байланысты тараптардың бірінің адвокаттарына қатысты сұрау салуларды тыңдауға мүмкіндік беретін практиканы ақтайды.

3.4. Сарапшы-куәнің объективтілігі мен тәуелсіздігінің болжамды жетіспеушілігі

Сарапшының азаматтық іс бойынша жауап беру кезіндегі басты міндеті – объективті және мүдделі емес болу. Бұл міндетке оның сот алдындағы борышы болып табылады және сарапшының оны таңдап алған, оның қызметтеріне ақы төлеген тарапқа көмек көрсетуге түсінікті ұмтылысын алдын алады. Атап айтқанда, тарап онымен байланысы мүмкін болатын бұрмалаушылыққа әкелуіне қатысты ақылға қонымды қауіптенуі мүмкін куә-сарапшыны пайдалана алмайды. Мысалы, жақында болған істердің бірінде жауапкер салық құқығына маманданған адвокат болды, ол кәсіби салғырттығы үшін жауапкершілікке тартылды. Ол сондай-ақ адвокат әріптесі болған досының бірін сарапшысы ретінде ұсынды. Бірінші сатыдағы судья сарапшыға жауап беруге тыйым салды, өйткені бұл тығыз байланыстар осы болжамды куәнің пікіріне әсер етуі мүмкін. Мұндай сарапшының қатысуы жауапкер қандай да бір жұмбақ саланың мамандандырылған білімі бір палата немесе басқа монополиялаған ұйым қызметкері болған өте сирек жағдайларда ғана рұқсат етіледі. Салық құқығы әзірге мұндай жабық сала болып табылмайды.

4. СОТ БЕЙТАРАПТЫЛЫҒЫНЫҢ БОЛМАУЫ ЖӨНІНДЕГІ НАРАЗЫЛЫҚҚА ҚАРСЫЛЫҚ БІЛДІРУ

Әлбетте, аталған үш жағдайдың барлығында, әсіресе үшінші жағдайда, тарап судьяның істі тыңдауына қарсылық білдіру құқығынан бас тарту немесе істі қарауды жалғастыра алады. Мұндай бас тарту «анық және түсінікті болуы тиіс және бас тарту немесе бас тартпау туралы мәселені шешуге қатысы бар барлық фактілерді толық біле отырып жасалуға тиіс». Құпия Кеңес сот органдарының тәуелсіздігі туралы мәселе шеңберінде Еуропалық конвенцияның 6(1) бабының негізінде процестің әділдігіне қарсылықтардан бас тарту ерікті, саналы және екі астарсыз болуға тиіс екенін растады. Бас тартудың мұндай талдауы сондай-ақ сот органдарының бұрмалаушылық мәселелеріне жатады.

Пайдаланылған және ұсынылатын әдебиеттер

1. Кудрявцева Е.В. Гражданское судопроизводство Англии. – М.: Издательский дом «Городец», 2008.
2. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / Пер. с англ.; Под ред. Р.М. Ходыкина. М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.
3. Andrews N. Andrews on Civil Processes. Vol. I. Intersentia, 2013.